

УДК 379

DOI: 10.31891/2307-5740-2021-298-5(1)-6

БАГАНОВА Л. В.

ORCID: 0000-0002-5812-4597

e-mail: milascincevaganova@gmail.com

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ СФЕРИ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена поглибленню теоретичних засад розвитку медичного туризму в Україні та обґрунтуванню мультиплікаційного ефекту медичного туризму. З цією метою розглянуто чотири основні спонукальні мотиви медичного туризму у світі (нижча вартість лікування та діагностики в іншій країні; більш сучасні медичні технології за кордоном; висококваліфікована медична допомога і сервіс; часовий фактор (при довгому очікуванні медичного лікування в своїй країні), виокремлено два основні напрямки медичного туризму (в'їзний медичний туризм та виїзний медичний туризм).

Встановлено, що на даному етапі розвитку нашої країни відсутнє нормативне регулювання сфери медичного туризму. Лише існують певні неурядові організації, діяльність яких націлена на: 1) розвиток медичного туризму та залучення до сфери медичного туризму зацікавлених в його розвитку лікарів: Асоціація Медичного Туризму (УАМТ) (створена у 2013 році); 2) пошук для потенційного пацієнта клініки та надання таким клінікам пропозицій із залучення найкращого досвіду ціни та умов для вирішення тієї чи іншої проблеми (Біржа Медичного Туризму, створена у 2015 році).

Представлено причини стрімкого розвитку індустрії медичного туризму в Україні, досліджено структуру виїзного туризму в Україні за виробниками-посередниками послуг. Проаналізовано тенденції розвитку в'їзного медичного туризму.

Аналіз стану виїзного та в'їзного медичного туризму сприяли узагальненню та виділенню основних тенденцій розвитку ринку медичного туризму в Україні та передумов подальшого розвитку власного сегменту медичного туризму, а також сприяли ідентифікації існуючих обмежень та проблематики.

Ідентифікація існуючих обмежень в розвитку медичного туризму сприяє пошуку інструментів їх усунення та виокремлення важливих сфер забезпечення регіонального розвитку економіки українських міст, на основі прояву мультиплікаційного ефекту від медичного туризму, зокрема: послуги зв'язку та інформаційні послуги; послуги громадського харчування; послуги готельного господарства; послуги індустрії дозвілля та відвідування закладів культури; послуги зі страхування.

Ключові слова: медичний туризм, в'їзний туризм, виїзний туризм, мультиплікаційний ефект.

LIUDMYLA VAHANOVA

Khmelnytsky University of Management and Law named after Leonid Yuzkov

STRATEGIC PRIORITIES OF MEDICAL TOURISM DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF ECONOMIC DEVELOPMENT

The article is devoted to deepening the theoretical foundations of medical tourism development in Ukraine and substantiation of the multiplier effect of medical tourism. To this end, the four main motives of medical tourism in the world are considered (lower cost of treatment and diagnosis in another country; more modern medical technologies abroad; highly qualified medical care and service; time factor (with a long wait for medical treatment in their country)) main directions of medical tourism (inbound medical tourism and outbound medical tourism).

It is established that at this stage of development of our country there is no regulatory regulation of medical tourism. There are only certain non-governmental organizations whose activities are aimed at: 1) development of medical tourism and involvement in the field of medical tourism of doctors interested in its development: Medical Tourism Association (UAMT) (established in 2013); 2) search for a clinic for a potential patient and provide such clinics with proposals to attract the best price experience and conditions to solve a problem (Medical Tourism Exchange, established in 2015).

The reasons for the rapid development of the medical tourism industry in Ukraine are presented, the structure of outbound tourism in Ukraine by service providers is studied. Trends in the development of inbound medical tourism are analyzed.

The analysis of the state of inbound and outbound medical tourism helped to generalize and highlight the main trends in the medical tourism market in Ukraine and the prerequisites for further development of its own segment of medical tourism, as well as to identify existing limitations and issues.

Identification of existing restrictions in the development of medical tourism contributes to the search for tools to eliminate them and identify important areas of regional economic development of Ukrainian cities, based on the manifestation of the multiplier effect of medical tourism, in particular: communication services and information services; catering services; hotel services; leisure industry services and visits to cultural institutions; insurance services.

Keywords: medical tourism, inbound tourism, outbound tourism, cartoon effect.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями

Завдяки інтенсивному зростанню комерційної активності в сфері медичних послуг, який датований кінцем XIX – початку XX століття, та популяризації міжнародних поїздок «за здоров'ям», виник новий вектор туристичної індустрії – медичний (клінічний) туризм. Необхідно зауважити, що в Україні даний напрям туризму тільки встановлюється, що вказує на потребу у з'ясуванні великої кількості питань, зокрема щодо нормативно-правового забезпечення, одержання ліцензії, формуванні ефективних механізмів запобігання ризикам. Важливою проблемою в нашій країні залишається відсутність медичних знань фахівців у галузі туризму поряд із забезпеченням медиками сервісної частини клінічної допомоги серед іноземців.

Аналіз досліджень та публікацій

На сучасному етапі значний внесок у дослідження питань щодо функціонування туристичної галузі здійснили такі науковці: П.О. Карпенко, А.А. Мазаракі, А.О. Овчаров, А.А. Романова, А.А. Саак, В.С. Сеніна та ін. Незважаючи на значну кількість публікацій, які в більшості присвячені туризму як різновиду подорожей, все ж потребують більш детальнішого дослідження питання, що пов'язані з обмеженням та проблематикою галузі медичного туризму, які повинні забезпечувати пошук інструментів їх послаблення та сприянню соціально-економічного розвитку регіонів країни.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є моніторинг основних засад розвитку медичного туризму в Україні з метою визначення мультиплікаційного ефекту медичного туризму.

Виклад основного матеріалу

Медичний туризм як важлива складова внутрішнього і міжнародного ринків туристичних послуг, що з'явився в 80-ті роки ХХ ст. та спричинений як діями процесів глобалізації, інтеграції європейських країн, розширення ЄС, спрощення міграції туристичних ресурсів, так і підвищенням витрат на охорону здоров'я. Останні пов'язані з формуванням глобального ринку медичних послуг зі створеною інфраструктурою (медичним менеджментом, органами акредитації, агентствами медичного туризму і туроператорами, спеціалістами у сфері медичних подорожей) [1].

Крім того, за результатами аналітичних висновків International Medical Travel Journal, медичний туризм став однією із найбільш швидкозростаючих галузей [2]. В цілому, темпи приросту глобального ринку медичного туризму складають від 15 % до 30 %. Наразі найпрестижнішим методом оцінки якості та організації медичного сервісу на міжнародному рівні, в тому числі й медичного туризму, можна вважати акредитаційну систему JCI («золотий стандарт охорони здоров'я»). Отримання якого є підтвердженням найвищої якості медичного сервісу, безпеки пацієнтів, застосування правильних методів лікування та управління в медичному закладі. Система оцінювання JCI складається із 197 основних стандартів, 368 загальних стандартів і 1032 додаткових показників [3]. Сучасна акредитаційна система поширена у понад 80 країнах світу, а кількість акредитованих медичних суб'єктів господарювання постійно збільшується. За даними ВООЗ, до 2022 року поєднання двох сфер життєдіяльності країни, туристичної та сфери охорони здоров'я, сформує єдине джерело потужної галузі у світовій економіці.

Якщо розглядати, основні спонукальні мотиви медичного туризму у світовій площині, то їх є як мінімум чотири:

- значно нижча вартість лікування та діагностики в іншій країні;
- сучасніші медичні технології за кордоном;
- більш висококваліфікована медична допомога і сервіс;
- отримання медичного лікування за кордоном в більш короткий період часу, ніж в своїй країні.

Ми також умовно можемо виділити два основні напрямки медичного туризму. Перший – це виїзд на лікування пацієнтів із економічно розвинених країн в треті країни, де вартість медичних послуг є дешевшою. Другий – це виїзд з відносно бідних країн, для яких характерний невисокий рівень надання медичної допомоги, в країни з високим рівнем розвитку медичної сфери. Таким чином, за умови відсутності можливості для розв'язання медичної проблеми у своїй країні, пацієнт має можливість обрати країну та медичний заклад із отриманням сучасних та своєчасних спектру медичних послуг [4].

У країнах з високим рівнем розвитку медичного сектору прибуток від в'їзного оздоровчого та лікувального туризму складає сотні мільйонів доларів щорічно, тим самим наповнюючи державний бюджет країни. Протягом останніх років, медичний туризм від надання послуг лікування, діагностики та реабілітації, формував близько 2 % світового ВВП. З ціллю розвитку медичного туризму уряди окремих країн формують систему охорони здоров'я, до структури якої входять лікувально-профілактичні заклади, туристичні агентства та страхові компанії, орієнтовані на медичний туризм [5]. В розвитку економік більше ніж 50-и країн лежать національні програми з медичного туризму. Такі країни, як Німеччина, Ізраїль, Туреччина, Індія, Сінгапур, Таїланд, здійснюють інвестування мільйонів у розвиток медичної інфраструктури, будівництво комфортабельних медзакладів з сучасним устаткуванням та інноваційними технологіями для надання високоякісного лікування.

Слід відмітити, що з правової точки зору, в Україні відсутній медичний туризм в результаті відсутності відповідної нормативної бази, законодавства, регулятора й відповідального відомства. В Україні консолідуючим органом для розвитку медичного туризму може стати Асоціація Медичного Туризму (УАМТ) (створена у 2013 році). Дана організація є добровільним, відкритим, незалежним, некомерційним об'єднанням лікарів, залучених до сфери медичного туризму і зацікавлених в його розвитку. Діяльність Асоціації спрямована на підвищення рівня медичної допомоги; забезпечення безпеки пацієнтів; надання можливості якісної діагностики та лікування пацієнтам зі складними та рідкісними захворюваннями; розвиток медичного туризму як одного з найперспективніших векторів охорони здоров'я України. Сьогодні членами Асоціації є понад 1200 лікарів різних спеціальностей [6]. Окрім того, в Україні у 2015 році створена Біржа Медичного Туризму. Завдяки цій організації пацієнт може віднайти клініку, отримати кращу пропозицію від клінік-

учасників, а медзакладам надати пропозиції щодо залучення найкращого досвіду, вартості та умов для вирішення проблеми зі здоров'ям.

В продовження вищевикладених фактів, швидкий розвиток індустрії медичного туризму в Україні протягом останніх 10 років пояснюється кількома причинами:

- підвищення вартості лікування в країнах з розвинутою економікою;
- поява нового сегменту споживачів медичних послуг, які шукають можливість поєднання якісного лікування за низькими цінами, з можливістю одержання яскравих вражень від подорожей в інші країни;
- відсутність змоги оперативного отримання необхідної медичної допомоги в країнах ЄС та в країнах Близького Сходу;
- відсутність якісної медичної допомоги та відповідних технологій лікування та діагностики серед країн.

Зупинившись на розвитку виїзного туризму України, необхідно звернути увагу на його структуру за виробниками-посередниками послуг:

- національні туристичні суб'єкти господарювання, переважна кількість яких розглядає медичний туризм як один із різновидів свого бізнесу, незважаючи на те, що тільки невелика їх кількість має спеціалізацію на цьому різновиді туристичної діяльності;
- лікувально-профілактичні установи, які пропонують організацію медичної допомоги за кордоном у вигляді додаткового виду послуг. Наприклад, Медична компанія «Клініка Гіппократ» з окремим структурним підрозділом з медичного туризму «Гіппократ Інтер МедСервіс Ассистанс», медична мережа «Добробут»;
- іноземні медичні установи, які пропонують свої послуги для громадян України;
- закордонні немедичні установи, які мають свої представництва або посередників в Україні. До прикладу, починаючи з 2012 року на території України здійснює діяльність ТНТС-Україна, який є офіційним представником Турецької асоціації медичного туризму [7].

За даними Української Асоціації Медичного Туризму структура послуг виїзного медичного туризму складає: 40 % – лікування; 30 % – оздоровлення; 25 % – діагностика; 5 % – медичне туристичне страхування [6].

Звертаючись до статистичних даних, слід виділити вагомі потоки виїзного медичного туризму з України: Ізраїль, Туреччина, США, Таїланд, Німеччина, Угорщина, Австрія, Чехія, Словаччина, Індія, Бразилія, Болівія, Коста-Ріка, ПАР [8]. Такий попит спричинений високим рівнем розвитку окремих векторів медицини в цих країнах, несприятливою законодавчою базою у сфері трансплантології в Україні, пошуком найсучасніших медичних технологій та кваліфікованої медичної допомоги, відсутністю медобладнання і кваліфікованих фахівців для лікування низки патологій (переважно дитячих або вроджених) [9].

Зупиняючись на розвитку виїзного туризму України, слід зауважити про складність процесу конкурування нашої держави із провідними медзакладами Європи та США. У той же час Україна власне є перспективним ринком для виїзного медичного туризму. Так, щороку до країни приїждить на лікування майже 50 тисяч пацієнтів з країн Європи, США, Росії, Білорусі та Ізраїлю. За рік вони сумарно витрачають близько 125 млн дол. [6].

На мою думку, розвитку виїзного медичного туризму перешкоджає низький рівень сервісу. Підвищити рівень медсервісу можливо шляхом єдиної координації діяльності клінік і туристичних агентств в забезпеченні необхідних і достатніх умов для медичного туризму в Україні. Значну роль має відігравати Національна служба охорони здоров'я та інші установи регіонального значення з питань як державного регулювання, контролю за якістю послуг, так і всебічної фінансової та організаційної підтримки.

Надзвичайно актуальною для розв'язання питань розвитку сервісу у сфері медичного туризму, з ціллю залучення іноземних туристів, є реалізація положень сервісного управління [10], націленого на якість сервісу. При формуванні стратегії залучення іноземних туристів необхідно врахувати інтерес іноземних туристів до стоматології як складової медичної галузі в Україні. Також серед громадян Італії, Німеччини, скандинавських країн користуються попитом репродуктивні технології, які в нашій країні легалізовані та реалізуються на високому рівні. Крім цього, пріоритетними напрямками виїзного медичного туризму в Україні є надання медичних послуг за лікарськими спеціальностями: офтальмологія; кардіологія; естетична медицина та косметологія; пластична хірургія; санаторно-курортне лікування; клітинна інженерія, у т.ч. можливість використання банку пуповидної крові [8, 4].

Також одними з найбільш затребуваних в даному секторі є онкологічні і кардіологічні центри, що пов'язано з широким розповсюдженням цих захворювань у всьому світі. Ще одна ніша ринку медичного туризму представлена діагностичними та консультативними центрами [8].

В сегменті медичного туризму України наразі перебувають такі установи: Інститут очних хвороб і тканинної терапії ім. В. П. Філатова, Київський міський Центр Серця, кілька онкологічних клінік (ЛПСОД, Кібер Клініка Спіженка), приватні багатопрофільні лікарні («Медіком», «Борис», «Добробут», «Eurolab», «Into-Sana та ін. приватні вузькопрофільні лікарні («Ексімер» – офтальмологія, «Ісіда» – гінекологія), клініки клітинної терапії та кріобанки.

В цілому, дослідження дозволяє акцентувати увагу на наступні тенденції розвитку ринку медичного туризму в Україні:

- значний потенціал зростання для українського ринку медичного туризму;

– основні гравці ринку в ізного медичного туризму знаходяться у містах-мільйонерах (Київ, Дніпро, Харків, Одеса);
– збільшення кількості приватних клінік і медичних центрів, що беруть участь у галузі медичного туризму.

Сьогодні Україна низку передумов, які дозволяють забезпечити подальший розвиток власного сегменту медичного туризму в наступні роки. До них відносяться [4; 9]:

- низька вартість діагностики та лікування (менша на 30–70 % порівняно з країнами Євросоюзу та ін.);
- висока якість послуг у поєднанні з невисокою вартістю лікування;
- відсутність черг на лікування;
- відсутність необхідності оформляти візу;
- широкий спектр медичних послуг;
- розвиток транспортного та готельного сектора у великих обласних центрах;
- високий рівень мовної інтеграції для країн СНД;
- сприятлива нормативно-правова база в галузях репродуктивного здоров'я та клітинної терапії, пластичної хірургії;
- геополітичне місцезнаходження країни;
- укомплектованість сучасною медичною технікою спеціалізованих та приватних лікувально-профілактичних закладів.

При цьому українські медзаклади використовують три основні моделі залучення іноземних пацієнтів:

- 1) запрошення пацієнтів медзакладом із подальшим їх залученням;
- 2) залучення пацієнтів до клініки агентствами, які співпрацюють на ринку міжнародного туризму отримуючи додаткову плату від медичних центрів;
- 3) направлення іноземних пацієнтів лікарями в українські клініки [11].

За усіх конкурентних переваг, на шляху розвитку сфери медичного туризму в Україні існує низка обмежень та проблем, а саме [9]:

- незначна кількість лікарень і медичних центрів, що оснащені сучасним обладнанням і забезпечені висококваліфікованим персоналом;
- відсутність належного законодавчого регулювання ринку приватної медицини (в т.ч. його недосконалість у сфері трансплантології), складна і бюрократизована система акредитації і легалізації приватних медичних установ;
- відсутність широкого інформування населення інших країн про можливості медицини України і новітні медичні розробки, що вже впроваджені;
- низький рівень мовної інтеграції в англomовній зоні;
- відсутність єдиних стандартизованих навчальних програм в сфері медичного туризму;
- відсутність навчальних турів за кордон, спрямованих на підвищення кваліфікації для лікарів і медичного персоналу, що беруть участь у сфері медичного туризму;
- відсутність єдиної української медійної платформи для інформування та реклами в сфері медичного туризму, а також для організації заходів – виставок, конференцій, презентацій, тренінгів, семінарів і т.д.;
- відсутність єдиного органу, до компетенції якого входить нагляд за якістю організації лікувальних турів та здійснення контролю за відповідальністю постачальників послуг медичного туризму.

Незважаючи на існуючі обмеження в розвитку сфери медичного туризму в Україні, на думку автора, слід здійснювати заходи із розвитку цієї перспективної сфери для нашої держави, оскільки це матиме позитивний вплив у формі мультиплікаційного ефекту для розвитку економіки. Медичний туризм має величезний вплив на розвиток регіону та міста, так званий мультиплікаційний ефект на всі галузі, які забезпечують життєдіяльність туриста впродовж його лікування в клініці.

На рис. 1 представлено прояви мультиплікаційного ефекту від медичного туризму на регіональний розвиток економіки за п'ятьма сферами забезпечення.

Слід відмітити, що прояви мультиплікаційного ефекту від медичного туризму на регіональний розвиток економіки, ймовірно, може відбуватися в розрізі п'яти блоків:

- 1) послуги зв'язку та інформаційні послуги, які пов'язані із розвитком медичного туризму і забезпеченням комфортних умов перебування медичних туристів на території;
- 2) послуги громадського харчування, які зазвичай включаються у вартість турів;
- 3) послуги готельного господарства, які пов'язані із багатоденним розміщенням туриста;
- 4) послуги індустрії дозвілля та відвідування закладів культури, які дозволяють туристу забезпечити комфортний відпочинок, гарне враження і задоволення від перебування у тій чи іншій місцевості;
- 5) послуги зі страхування, від яких залежить безпека медичного туризму.

Слід відмітити той факт, що доступність послуг фінансово-кредитних установ у регіоні розглядається як один із основних критеріїв туристичної привабливості регіону: забезпечення фінансової безпеки туриста; отримання доходів за банківське обслуговування; посилення витрачання фінансових ресурсів туристами у межах регіону.

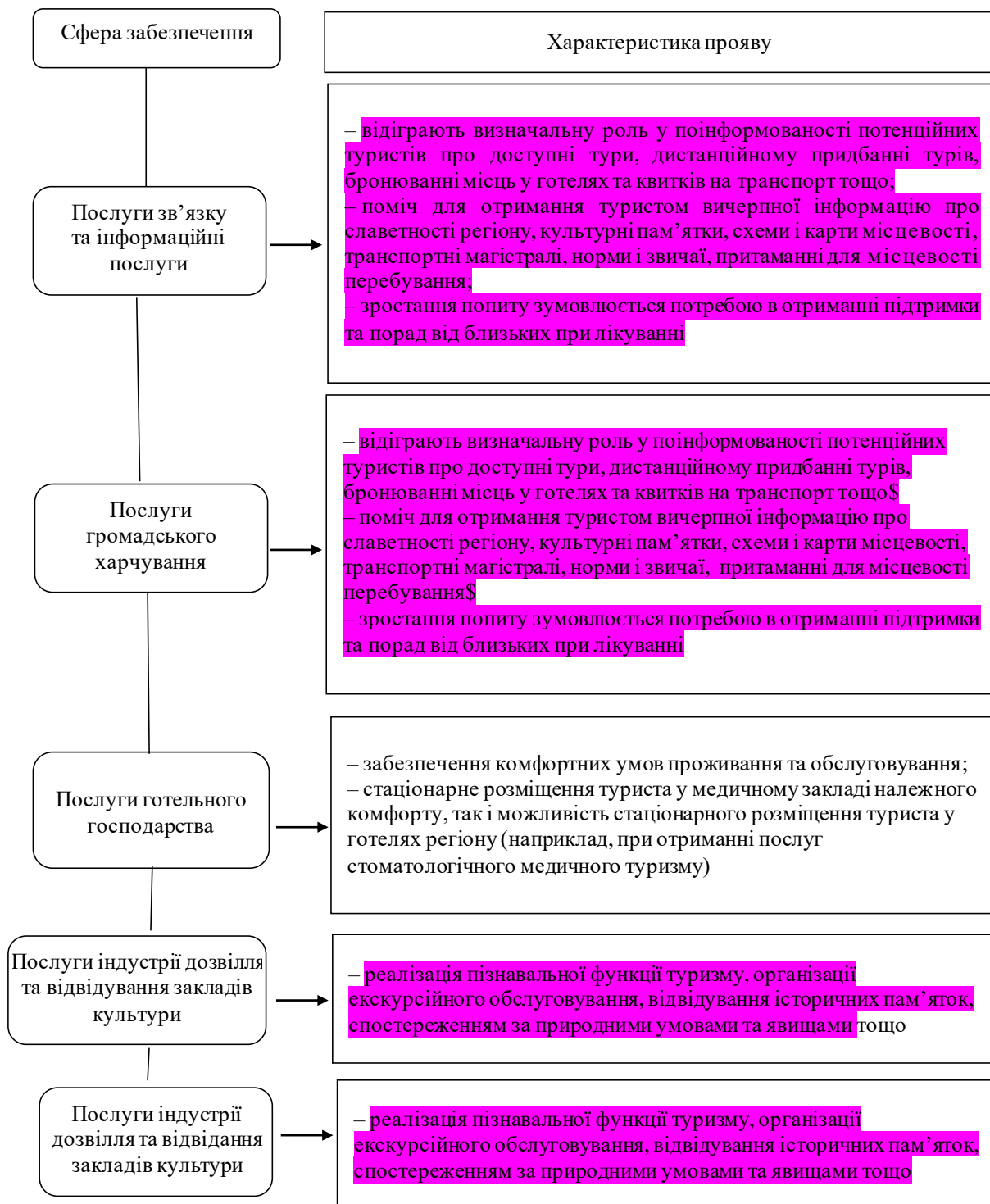

Рис. 1. Прояви мультиплікаційного ефекту від медичного туризму на регіональний розвиток економіки*
*складено автором на основі [12]

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі

Таким чином, розвиток сфери медичного туризму виникає під дією ринкових сил, спрямованих на стимулювання платоспроможного попиту під час надання якісних туристичних послуг за помірні ціни. Залежно від припливу туристів, виникає більше або менше стимулювання економіки, який генерує мультиплікативний ефект для держави.

Література

1. Щекін Г.Ю. Концептуалізація феномена медичного туризму в соціології медицини : автореф. дис. на стиск. д-ра. соц. наук : спец. 14. 02. 05 «Соціологія медицини» / Щекін Геннадій Юрійович ; Волгоградський державний медичний університет. – В., 2013. – 49 с.

2. Medical Tourism Climate Survey (2014). International Medical Travel Journal. Access mode to magazine. <http://www.imtj.com/resources/research-and-statistics/medical-tourism-climate-survey-2014/>
3. Малімон В. В. Фактори розвитку регіонального ринку медичного туризму в розвинених країнах світу / Віталій Малімон, Ірина Вахович // Фінансовий простір. – 2012. – Вип. № 3 (7). – С. 38–46.
4. Діденко К. Д. Медичний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / К. Діденко, В. Жученко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – № 16. – С. 101–105.
5. Ratner S. (2009). Who owns medical tourism? Reaction to the MTA v IMTA legal action. International Medical Travel Journal. <http://www.imtj.com/articles/2009/mta-v-imta-legal-action-30018/>
6. Українська Асоціація Медичного Туризму (УАМТ). – URL: http://uamt.org.ua/UA/deyatelnost_uk/novini.html
7. Статистический отчет о деятельности Турецкой ассоциации медицинского туризма ТНТС на территории Украины за период с 1 ноября 2013 года по 1 января 2014 года. – URL: <http://thtc-rsc.com/news/?limit=1>.
8. Баєв В.В. Сучасні тенденції розвитку медичного туризму в Україні / В. Баєв // Агросвіт. – 2015. – № 7. – С. 35–38
9. Полстяной А.О. Медицинский туризм / А. Постяной // Репродуктивная эндокринология. – 2013. – № 5(13). – С. 117–121.
10. Мазаракі А.А. Сервісне управління підприємствами курортно-рекреаційної сфери / Анатолій Мазаракі, Наталія Ведмідь // Туризм: реалії та перспективи сталого розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 23–24 жовтня 2014 р. – С. 157–159.
11. Левченко А. Як класифікувати медичний туризм. – URL: <http://mw.com.ua/?oid=13836>.
12. Малімон В. В. Перспективи розвитку регіональних ринків медичного туризму в Україні / В. В. Малімон // Стратегія розвитку міст: молодь і майбутнє : тези допов. Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 квіт. 2012 р. – Харків, 2012. – С. 81–82.

References

1. Shekin G.Yu. Konceptualizaciya fenomena medicinskogo turizma v sociologii mediciny : avtoref. dis. na soiskanie d-ra. soc. nauk : spec. 14. 02. 05 "sociologiya mediciny" / Shekin Gennadij Yurievich ; Volgogradskij gosudarstvennyj medicinskij universitet. – V., 2013. – 49 s.
2. Medical Tourism Climate Survey (2014). International Medical Travel Journal. Access mode to magazine. <http://www.imtj.com/resources/research-and-statistics/medical-tourism-climate-survey-2014/>
3. Malimon V. V. Faktory rozvytku rehionalnoho rynku medychnoho turizmu v rozvynenykh krainakh svitu / Vitalii Malimon, Iryna Vakhovych // Finansovyi prostir. – 2012. – Vyp. № 3 (7). – S. 38–46.
4. Didenko K. D. Medychnyi turizm v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku / Kyrylo Didenko, Valentyna Zhuchenko // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. – 2016. – № 16. – S. 101–105.
5. Ratner S. (2009). Who owns medical tourism? Reaction to the MTA v IMTA legal action. International Medical Travel Journal. <http://www.imtj.com/articles/2009/mta-v-imta-legal-action-30018/>
6. Ukrainska Asotsiatsiia Medychnoho Turizmu (UAMT). – URL : http://uamt.org.ua/UA/deyatelnost_uk/novini.html
7. Statisticheskij otchet o deyatelnosti Tureckoj asociacii medicinskogo turizma TNTS na territorii Ukrainy za period s 1 noyabrya 2013 goda po 1 yanvarya 2014 goda. – URL : <http://thtc-rsc.com/news/?limit=1> – Nazva z ekrana.
8. Baiev V.V. Suchasni tendentsii rozvytku medychnoho turizmu v Ukraini / V. Baiev // Ahrosvit. – 2015. – № 7. – С. 35–38
9. Polstyanoj A.O. Medicinskij turizm / A. Postyanoj // Reproduktyvnaya endokrinologiya. – 2013. – № 5(13). – С. 117–121.
10. Mazaraki A.A. Servisne upravlinnia pidpriemstvamy kurortno-rekreatsimoj sfery / Anatolii Mazaraki, Nataliia Vedmid // Turizm: realii ta perspektyvy staloho rozvytku : materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, Kyiv, 23–24 zhovtnia 2014 r. – S. 157–159.
- 11.0 Levchenko A. Yak klasyfikuvaty medychnyi turizm. – URL : <http://mw.com.ua/?oid=13836>.
12. Malimon V. V. Perspektyvy rozvytku rehionalnykh rynkiv medychnoho turizmu v Ukraini / V. V. Malimon // Stratehiia rozvytku u mist: molod i maibutnie : tezy dopov. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 11–12 kvit. 2012 r. – Kharkiv, 2012. – S. 81–82.

Надійшла / Paper received : 07.07.2021

Надрукована/Printed : 04.10.2021